

Végvári Zsófia

Képeslapok és a Csontváry festmények Szemelvények egy életműből, életműhöz

A képeslapokkal kapcsolatos kutatásom egyik célja, hogy megpróbáljak választ találni arra a kérdésre, miért maradhatott el Csontváry korabeli sikere, miért kényszerült önmagát menedzselni és maga bérelni kiállításainak helyiségét, hogy megmutathassa műveit. Sokak véleménye szerint a befogadó közeg még nem volt érett Csontváry egyéni látásmódját és különleges, látomásos festészetét megérteni. Többen Csontváry különc viselkedését okolták képeinek sikertelenségéért, patológiás elmeállapotát állítva a középpontba. Kutatásaim során kiderült, a többször, többek által érintett képeslapok- kérdését nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen tagadhatatlan a színbeli és kompozíciós hasonlóság mutatható ki a képek és a képeslapok között, mely magyarázatot is adhat a sikertelenségekre.

A miértetek keresése során részletes vizsgálat alá vettem Csontváry korát, vagyis a századforduló világát, azt a környezetet, ahol fizikálisan élte napjait. Kutatásaimban kiemelt szerepet szántam a lakókörnyezet változásainak áttekintésére, milyen újítások, új találmányok, új médiumok jelentek meg a polgárok életében a századfordulón?

Képeslapok Budapestről a századfordulón. Omnibusz, konflis, automobil.

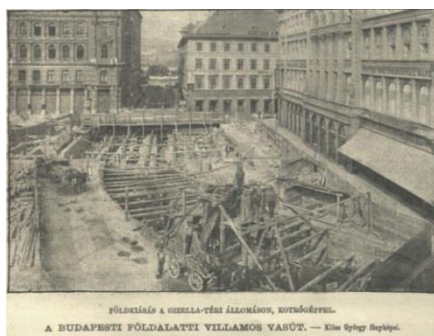
A kérdések tisztázása során így jutottam el az egyik legfontosabb helyszínhez, az 1897-ben alapított Uránia tudományos Színház és közművelődési egyesült ismeretterjesztő és önművelésre alkalmas előadásaihoz, mely meggyőző forrásként is használhatónak bizonyult kutatásaim során.

*URÁNIA TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ EGYESÜLET és SZÍNHÁZ a mai Rákóczi úton.
1899*

„Az Uránia – írja programjában a tudományos színház- olyan hely akar lenni, ahol a tudós oktatja, a művész gyönyörködteti, és az író nemesíti embertársait, és mindhárman az összetartozandóság érzetét nevelik”. Feltételezésem szerint Csontváry mindennapos vendég lehetett a mai Rákóczi úti palotában; az Uránia tudományos színház előadásai kulcsfontosságú szerepet töltöttek be művészetében, az előadások témái sok esetben megelevenednek festményein.

A századforduló időszaka rendkívüli mértékű technikai fejlődést hozott. Megindult az 1880-as években Európa szerte az általános turizmus, ahol már az utazás céljaként szerepelt a pihenés és a „világlátás”. Európa városait gyorsvasút hálózat kötötte össze, 1906-ra már olyan szárnyvonalak is kiépülnek, mint Losonc-Gács közti vicinális. Budapest ezekben az években lépett elő igazi világvárossá.

A Nagykörút csatornarendszerének metszete és a Földalatti vasút Vörösmarty téri megállójának építése 1895-ben. Balra: Gácsi vasútállomás, ide érkezhettek vonattal Csontváry 1906 után

Az ország legfontosabb ön- és közművelődési intézménye a berlini és bécsi mintára létrehozott Uránia tudományos színház lett, mely változatos előadásokkal, álló és mozgóképekkel mutatta be a tudomány, a technika és a művészeti kutatás legújabb eredményeit. Jó okunk van feltételezni, hogy e haladó szellemű, mai értelemben legjobban a Mindentudás Egyetemére hasonlító intézmény előadásai keltették fel Csontváry érdeklődését az addig számára ismeretlen úti célok felkeresésére. Az Uránia műsorán teljes estét betöltő, vagy 20-30 perces ismeretterjesztő előadások szerepeltek, mint a „Szent föld, Spanyolország, Fjordok hazája, Hollandia, Svájc és Itália, vagy az 1898.ik évi műtárlat remekeit illusztráló képsorozat.

Uránia előadásainak plakátjai 1900- 1909. Balra: Zalai Közlöny híre az Uránia Tudományos Színház helyi előadásáról 1905

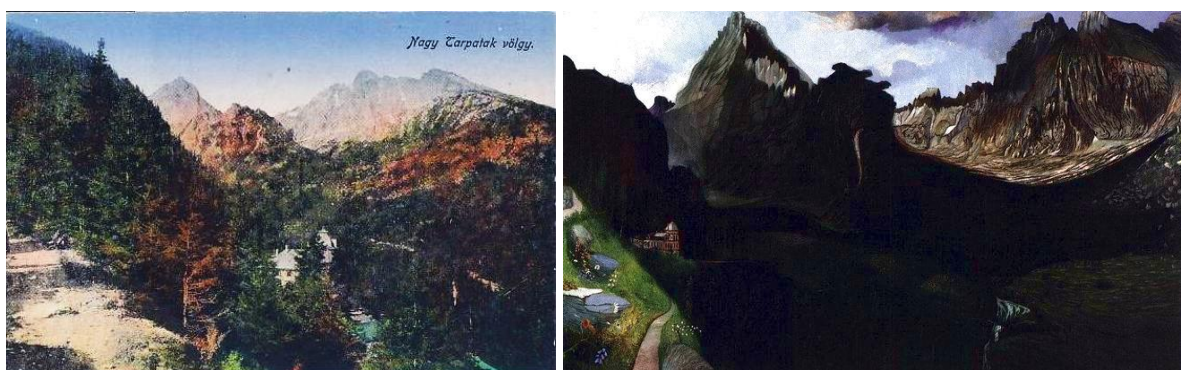
Az Uránia vetített fotói, melyek legtöbb esetben külföldi fotók átvételei voltak, gyakran szolgáltak a képeslapgyártás alapjául is, melyek az utazás és a turizmus fejlődésével fekete fehér vagy színezett formában az úti célok megvásárolhatóak voltak. Írásomban ezekről a képeslapokról lesz szó természetesen Csontváry művészetének tükrében.

Már az 1920-as években Lehel Ferenc foglalkozott a képeslapok és színes nyomatok kérdésével a Csontváry festmények kapcsán, miszerint: „gyanú merült fel, hogy a furfangos gyógyszerész nem valami színes nyomatokról másolta-e titokban le kulisszaszerű képeit?”.

Lehel Ferenc önmaga választ is adott feltett kérdésére: „Csontváry nem vett segítségül sem fotográfiát, sem semminő egyéb mintát ábrázolásához.” Az 1920-as 1930-as években bármennyire is kézenfekvő lett volna a képeslapok színeinek, beállításainak, valamint Csontváry nagyméretű látatainak párhuzamba állítása, súlyos vádként érthette volna a kezdődő Csontváry kultuszt, ha megkérdőjelezi bárki is a természet látott élményén alapuló alkotások születését. Lehel kijelentését az 1960-as évekig senki sem kérdőjelezte

meg. Németh Lajos monográfiájában is csak fotográfiákat hozott példának Csontváry nagyszabású kompozícióira, megmutatva Csontváry korabeli utazásainak helyszíneit, így utalva a megörökített látlatok pontosságára.

Az első kérdésselvető Jászai Géza volt, ki 1965-ös „Csontváry kritikai jegyzetek” című művében említette azt az apokrifnak számító gondolatot, hogy talán Csontváry nyomtatott előképeket, képeslapokat használhatott festményeinek megalkotásához. Molnos Péter könyvében már nyíltan állított példákat festmények és képeslapok között, de a képeslapok bemutatását nem kísérte határozott magyarázatokkal.

Nagy Tarpatoki völgy a Tátrában, kézzel színezett képeslap és Csontváry festménye

Több mint 100 év távlatából, mikor a technika gyors fejlődése egyre több forrásanyag felkutatását teszi lehetővé szinte kijelenthető, hogy Csontváry Kosztká Tivadar képeinek inspirációs forrásait két nagy csoportra lehet osztani. Az egyik nagy csoport a képzőművészeti előképek átiratai, ilyen Nicolaes Maes, Delacroix, Edgar Degas, Goya, van Gogh, Raffaello, Munkácsy, Eugene Burnand alkotásainak újragondolása; a másik nagy csoport az úti élmények pillanatait rögzítő színes képeslapok és nyomatok használata, melyet ez az előadás összefoglalóan mutat be. A két forrás találkozása viszont egy, Csontváry életében igen fontos szerepet betöltő helyre vezethető vissza, ez az Uránia Tudományos Színház vetített képes előadásai, melyről az előadás elején szóltam.

1. **- 1870 előtti postaforgalmi iratok, melyek nem voltak még levelezőlapok.**
2. **Klasszikus korszak, a képeslap „feltalálása”: 1870-1900**
3. **Aranykor, színezett képeslapok nemcsak földrajzi témákkal: 1901-1914**
4. **világháború korszaka: 1914-1918**
5. **két világháború közötti korszak: 1919-1939**
6. **világháború korszaka: 1939-1945**
7. **napjaink képeslapjai: 1945-**

részletesebben: <http://erdelyikepeslap.hu/kepeslapok-tortenete/>

A Csontváry festmények kompozíciós szerkesztése jobban kutatható, ha a képeslap műfaj fejlődését áttekintjük. A képeslap történetét alapvetően hat korszakra lehet osztani. Csontváry esetében a képeslapok 2. és a 3. korszaka érdekes számunkra. *A század vége felé jelentek meg először a fényképek alapján készített tájképes lapok, valamint a művészi képeslapok is. Hazánkat 1896-ig külföldi, főleg német és osztrák kiadók látták el magyar fotográfusok felvételei alapján készített képes levelezőlappal. A nyomdatechnika korszerűsödése, a fényképek sokszorosításának lehetősége a képes levelezőlapok rohamos terjedését segítette elő. Fénykorát élte a képes levelezőlapok gyűjtése a századfordulón, melynek során Európában sorra alakultak meg a képeslapklubok, ahol szaklapokat is megjelentettek. A képeslap kiadók főleg a városképeket, közlekedési eszközöket, a társadalmi és politikai élet személyeit és eseményeit, üdvözlő- és reklámcélú lapokat hozták előszeretettel kereskedelmi forgalomba.*” (<http://kepeslapok.weebly.com/keacutepeslap-toumlrteacutenete.html> e cikk szerzőjének kiegészítéseivel))

Csontváry festményeinek létrehozásához rendszeresen alkalmazott képeslapokat és fotográfiákat, ezeket vizuális előképként használta műveihez. A magyar művészek közül Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Rippl Rónai József vagy Ferenczi Károly is éltek az új, mindenki által elérhető technika lehetőségeivel. Legtöbbjük a fotográfiákat felvállaltan használta festményeinek előképeiként.

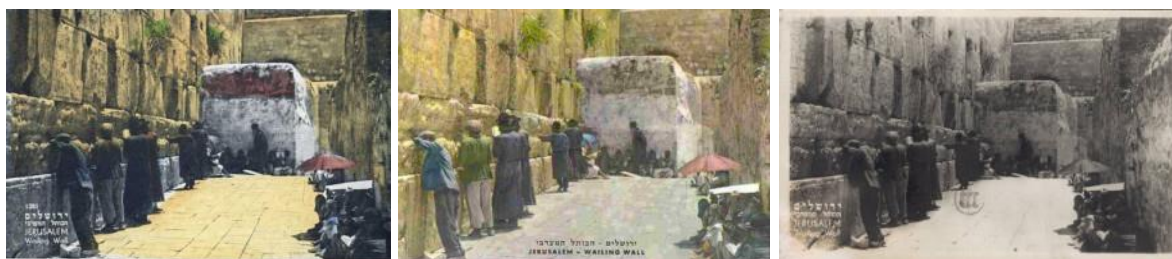

Munkácsy Mihály: Krisztus Pilátus előtt. A kész kompozíció és a műtermi beállítás fotográfiája. 1880-1881

Vizsgáljuk meg, miért lett mégis sikertelen a Csontváry képek fogadtatása, miért nem fogadta be a századforduló közönsége a képeket.

A szerves vegyipar erőteljes fejlődése adta anilin festékek könnyű beszerezhetősége, keverhetősége és ára miatt a korszakban a textiliparon kívül a nyomdaipar kedvelt alapanyagai lettek. A színes képeslapnyomtatás még nem terjedt el mindenhol a századfordulón, volt, ahol a képeslapok színeit kézi festéssel pótolták, hiszen a

háromszínnymáshoz használt színre bontott nyomólemezek elkészítése költségesnek bizonyult

Variációk egy témára: eltérően színezett képeslapok a Siratófalról

A legújabb kutatások szerint Csontváry olyan új, mesterségesen előállított szerves anilin alapú textilfestékekkel festett, melyet a gácsi posztógyár elfekvő készletéből kapott. Ez az anyaghasználat és az olajmentes, enyves festéstechnika lehetővé tették ragyogó színeinek megmaradását. Mivel Csontváry festői technikájában nem alkalmazott olajfestéket, színei különleges napfény- hatások elérésére adtak lehetőséget, vagyis festői technikája a Napút festészetének alapkövét is jelenti; mely távol tartotta a galéria tónus kialakulását festményeitől.

Anilin alapú textilfesték színválasztéka és az ezekkel a festékekkel festett textíliák. Jobbra: Csontváry „Gém” (Losonci Nógrád Múzeum és Galéria) című festménye, mely színezékei textilfesték- és porfesték. Érdekes a színárnyalatok egyezősége. Anyagvizsgálat szerint Csontváry festményei nem olajfestékekkel készültek. (Ld.: gyógyszerész festőműtermében)

Érdekes adalékul szolgál Csontváry színhasználatához a Pesti Hírlap, mely 1905. Szeptember 9.-i száma részletesen foglalkozik Csontváry kiállításával, melyből kiderül, hogy „„Csontváry” úr meghívóin azt hirdeti, hogy képeit eredeti találmányú technikával festette.” Egy eddig nem publikált Csontváry dokumentum és saját kutatások alapján ez a különleges anyaghasználat a gácsi posztógyár megmaradt textilfestékeinek felhasználását igazolhatja. Az anyagvizsgálati kutatásra ebben az előadásban nem térek ki részletesebben.

Mostari híd és a Taorminai Görög Színház képeslapja a századfordulón

Csontváry Kosztka Tivadar: Mostari híd 1903, Taormina 1904-05

Feltételezhető, hogy a színezett képeslapok és a Csontváry festmények anyaghasználatának, így színeinek nagyfokú egyezősége és az ebből fakadó azonos színvilág sem tette lehetővé Csontváry festői nagyságának korabeli elismerését. Bálint Rezső szerint Csontváry nem tudott különbséget tenni színprobléma és színeffektus között, színeit igen színpadiasnak tartotta. Elképzelhető, hogy Bálint kritikájában a tömegízlés és a színpadiasság fogalmát emlegetve a korabeli metszetek és színezett képeslapok világára is utalt, melyek sok esetben az irreális színvilág miatt kulisszaszerűek voltak.

Balra a korabeli, kézzel színezett képeslap. Jobbra: Csontváry Kosztka Tivadar: Krka vízesés. A színezett képeslapok segíthetnek a csak fekete-fehér reprodukcióból ismert festmények színeinek kutatásában.

Csontváry Kosztka Tivadar festészetében különleges színkeverési technikát eredményez a 3 alapszín (sárga, kék, vörös) és a 2 kontrasztosság (fekete és fehér színek) együttes használata, mely némiképp emlékeztet a 3 színbontás módszerére. Csontváry festmények festékrétegében, legtöbb esetben kék, piros és sárga, nagyobb méretű, átlátszó, anilin alapú festékszémcsék helyezkednek el; melyek idézik a fény spektrumát, vagyis a prizma által bontott szivárványszínek „színezett üvegeként” való megjelenését.

A színekör közepén az elsődleges színek helyezkednek el, vagyis a vörös, kék, sárga. Fontos a kiegészítő színek szerepe, amelyek a színekörben egymással szemben helyezkednek el. Komplementer hatások építik fel a Taorminai Görög Színház című festményt is. Jobb oldalon a színekört átforgatva a festményen látható komplementer színeket állítottuk párba. A festmény szinte minden négyzetcentiméterén találunk komplementer színpárokat, bár a színezett képeslap előképként való alkalmazása itt is igazolható

A Newtoni 3 alapszín és a Csontváry által használt spektrum színek adják a Napút, vagyis a Nap útjának alap színeképét a kiegészítő színekkel, mely színekből leírható a

Csontváry művészetében a természetes napfénnel kontrasztba állítva igen fontos szerepet játszik a mesterséges fény megjelenése is. Elsőként a Jajcei sorozat képei közt találunk különleges kontrasztokkal megjelenített világítás változatokat, ahol a mesterséges villanyvilágítás és a természetes világítás eltérő színhőmérsékletű fényei más-más tónusban derítik fel a táj részleteit.

Csontváry Kosztka Tivadar: Sétakocsikázás újholdnál Athénben 1904, Jajcei villanyerőmű éjjel 1903, Villany világított fák Jajcéban 1903. MESTERSÉGES FÉNY – Természetes fény kontrasztja

Térjünk vissza a képeslapok alkalmazására. Csontváry természetes segédeszközként használta a képeslapokat, mint színes előképeket festményeihez, mivel a képeslapok a festmények megalkotását, térbeli kivágatát és az IDEÁLIS megalkotását segítették, melyet Csontváry látlatnak nevezett el. Csontvárynak a képeslapok használata során nem kellett a perspektivikus látvány megszerkesztésével bajlódnia, energiáját az apróbb részletek kidolgozására és a gazdag kolorit megalkotására fordíthatta.

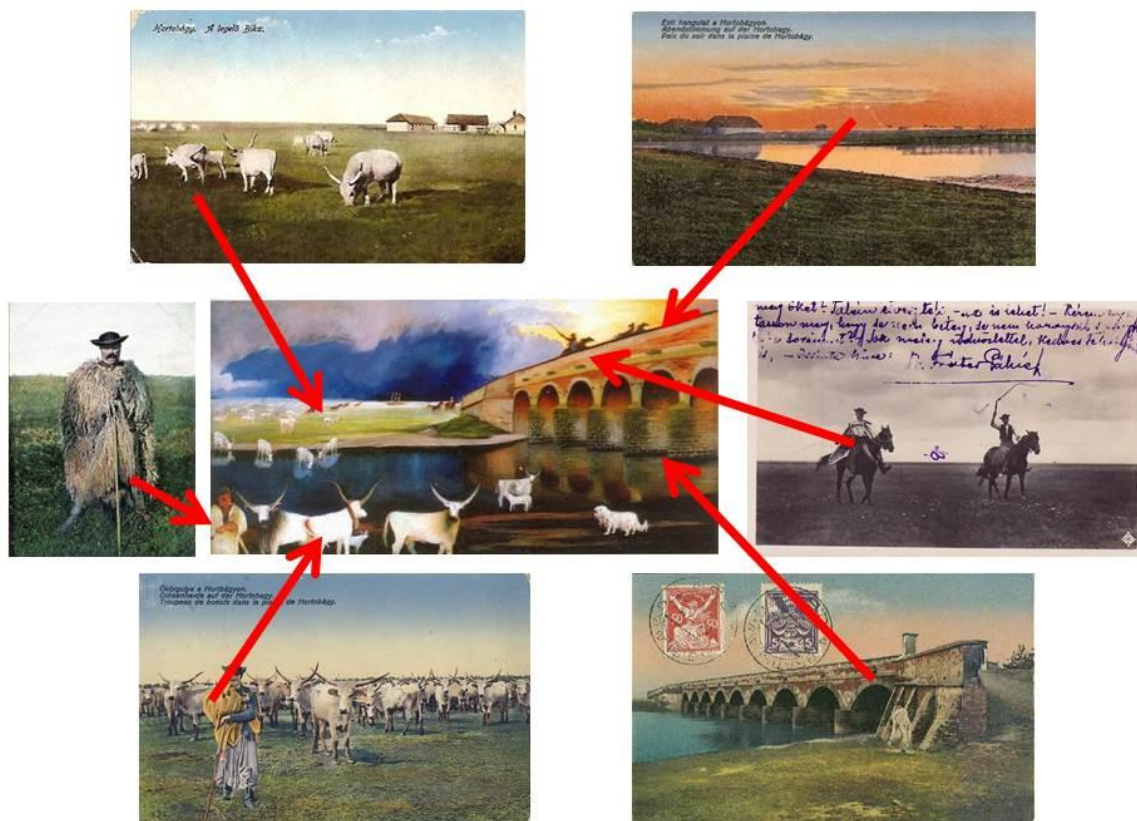

Csontváry Kosztka Tivadar: Pompei, Porta Marina (1898 körül) és képeslapja. A képeslapok alkalmazása szorosan összefügg az Uránia Tudományos Színház vetítettképes előadásával. Feltehetően Csontváry ott ismerkedhetett meg a festményein később megjelenő témákkal vetített képes előadások formájában.

Csontváry Visszatekintő nap Trauban és a teret ábrázoló képeslap. Több esetben kiemelik az óralap merész világoskék színét, de a korabeli felvételek alapján az óralap tényleg világoskék volt.

Csontváry az évek során egyre bátrabban és szabadabban alkalmazta a képeslapokat, így a képeslapok „felhasználását” több időszakra lehet osztani művészetében. Utazásai során a képeslapok már minden úti célján elérhetőek voltak, de egy adott helyszínről az 1900-as évek elején nem készült még sok fotóvariáció. Csontváry a helyszínen megkereshette a felvétel beállítását és ehhez mérten készített vázlatokat, vagy méretezte a látványt. Míg az 1900 évek körül született Csontváry festmények 1-1 képeslapra vezethetőek vissza, addig az 1905-ös év körül már több képeslap együttes megjelenése mutatható ki festményein, vagyis úti célján minden olyan képeslapot megszerezhetett, amiből az adott helyszín „IDEÁLIS LÁTVÁNYÁT”, vagyis a „látlatot” megalkothatta. Egyik ilyen festménye a „Vihar a Hortobágyon”, melynek keletkezési körülményei ismertek, kiváló tanulmányában Galavics Géza részletesen bemutatja a festmény lehetséges születési körülményét. Csontváry az Uránia Tudományos színház Hortobágy előadása után a képsorozatot készítő fotóssal, Haranghy Györggyel levélben felvette a kapcsolatot, majd 1903-ban elutazott a Hortobágyra. A Haranghynak küldött levélből kiderül, hogy fedett műterem bérletét tervezte, ahol megfesthette a Hortobágy ideális képét.

Kézzel színezett képeslapok a Hortobágy motívumairól. Haranghy ismert fotói csak kedvcsinálónak szolgáltathattak Csontvárnak, a festménynél a korabeli színes képeslapok felhasználása igazolható

Csontváry legalább 4 – 5 képeslap felhasználásával alkotta meg a „Vihar a nagy Hortobágyon” című festményét. A Kilenc lyukú híd perspektivikus felvétele, a szembenéző ökör, a pásztorbotos juhász, az ostoros csikósok vagy a narancssárga naplemente külön-külön azonosítható a festményen. A motívumok egymásmellettisége tipizálja a hortobágyi tájat, az „ideális” látképet és jellemzést biztosítja az alföldről. Hasonló módon alkotta meg Csontváry a Schaffhauseni vízesést ábrázoló munkáját 1903-ban. A látlat 3-4 képeslap felhasználásából állt össze. Az ideális látvány megalkotásában fontos szerepet tölt be a hely adottságainak pontos ismerete, az adott „kultúra” működésének felismerése. A festmény látszólag futurista elemet is tartalmaz, mint a hídon átbogó gőzös; de igen érdekes a realista ábrázolású csónak a vízesés alatt. A Schaffhauseni vízesés felett átívelő vasúti híd korának egyik legforgalmasabb vasútvonalának hídj volt, így jellemző módon sok képeslapon megjelenik a hídon átbogó gőzös húzta szerelvény; akár éjszakai megvilágításban is.

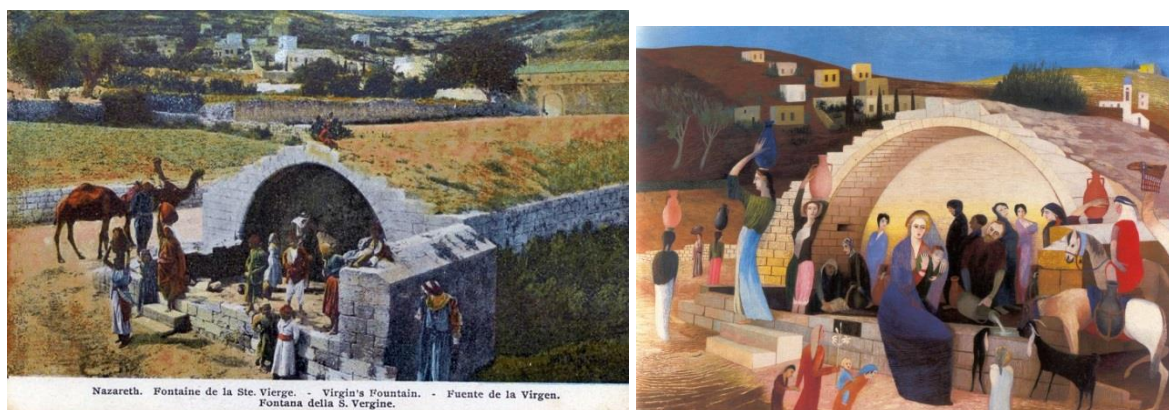
Schaffhauseni vízesés képeslapjai a századfordulón a gőzös szerelvénnel és a csónakkal. Érdekes részletazonosságot mutat a jobb felső képeslap tiszta kompozíciója Csontváry festményével. (1904)

Helyi specialitásnak mondható a szinte minden képeslapon megjelenő apró csónak a vízesés alatt, mely nem bámészkodó turistákat szállít; hanem az édesvizi lazac ivadékok telepítésére használatos csónakot mutatja, ahonnan a kis folyami halakat a Rajnába engedik, hogy ívási helyükre ússzanak. A Schaffhauseni lazac tenyésztéséről az Uránia egyik előadása is részletesen beszámolt a század elején.

Csontváry egyik utolsónak nyilvánított festménye a „Mária Kútja Nazarethben” című alkotás. Ekkor Csontváry már túl volt a főművének tekintett Baalbeken, a Taorminán és a Nagy Tartpataki Vízesést ábrázoló képein. A mű helyszíne a Názáreti Mária kút, a környék egyetlen, vizet adó kútja. A festmény keletkezése szintén visszavezethető a „Szent föld és Jézus élete” előadásokra az Urániába. „A múlt század végi leírások szerint azonban topográfiai, strukturájában lényegében hasonlított a Csontváry képen láthatóhoz. A festmény a kút mindennapjainak egy pillanatát jeleníti, – írja Németh Lajos, – vízért jövő, korsót töltő és korsót vivő asszonyok, leányok, mosó alakok, állatok itatása, – a mindennapi reális jelenet figurái között megjelenik azonban Mária a kisérdel és a többi figurától hangsúlyozottan eltérő léptékben Máriát adoráló alakok.” foglalja össze a festmény leírását Németh Lajos.

Mária Kútja Názáretben képeslapokon 1900-1905 körül. A jobb oldalon látható képeslap színes könyomással készült, a képeslapon látható festmény színeit idézi Csontváry festménye. (Nelson's Bible Serie). A napszín sárga uralja a kompozíciót.

Csontváry Kosztka Tivadar: Mária Kútja Nazarethben (1909 körül- jobbra) és egy másik, színezett képeslap, melynek motívumai szintén fellelhetők a festményen.

A korabeli felvételek, melyek 1900-1910 között készültek pontos áttekintést adnak Mária Kútjának mindennapi életéről. Csontváry feltehetően ezeket a képeslapokat alkalmazta festményének előképeként, bár a képeslapok összeillesztése, motívumviláguknak alkalmazása sokkal szabadabb, mint előző festményein. Csontváryt megragadta az anyagyermek motívum, mely Mária Kútjának környezetében önmagát szignifikálja, ahol Mária-Jézus- Anyaság-Élet-Halál motívum kiinduló alapkövévé válik.

„Mária a kép középponti magva, Csontváry azonban a keresztény mítoszt és ikonográfiát saját mitológiájának a jelképrendszerébe illesztette. A reális térbe és időbe a szakrális teret és a mitikus időt bekapcsoló Mária figurának a jelentése ugyanis többértű. Részben – Szűz Mária, Másrészt az anya, mint az életforrás, a termőföld szimbóluma...”, írja továbbá Németh Lajos, aki a művet Csontváry festői korszakának egyik lezáró darabjaként tartja számon, s ezzel a méltó befejezéssel lezárta a Csontváry életművet.

Egy álló formátumú korabeli képeslap anya motívuma lehetett talán az előképe Mária és Jézus (anya és gyermeke) motívumnak. A nő vörös, a gyermek zöld ruhája, piros fejfedője egyértelmű forrásként igazolható, az anya fehér kendőjét Csontváry az ikonográfiailag Máriához illő kék palástra cserélte.

De-vajon, valóban lezárható-e a Csontváry életmű, – vagy érdemes tovább kutatnunk? Csontváry saját számítása szerint évente több tucat festményt is képes volt alkotni, így akár több száz festményről is beszélhetünk. Ez a weboldal csak kis szelete volt Csontváry festményeinek és a korabeli képeslapokat összehasonlító, kutató feltételezéseknek. Csontváryt festői nagysága, a magyar festészetből kiemelkedő stílusa és színérzéke, mindenki mástól megkülönböztethető sajátos anyaghasználata miatt lehet és kell is kutatni. Úgy gondolom a mai kor adta kutatási lehetőségek, beleértve az egzakt, természettudományos vizsgálatokat is, még tartogathat meglepetéseket a tudomány és a Csontváry rajongók számára.

Forrás: <http://www.csontvary.com/kepeslapok-es-fotografiai> (leolvasva: 2016.márc.30.)